

ԱԶԳԵՐՈՒ ՀԱՐՑԸ

Խ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ



Հրատարակչություն

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՐԵՎՄՏՅԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ



Փարիզ - 1963
Տպարան «ՅԱՌԱՋ»

U. S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE

OFFICE OF THE SECRETARY

WASHINGTON, D. C.

ԱԶԳԵՐՈՒ ՀԱՐՅԸ

Խ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ



Հրատարակութիւն

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԷԻ



Փարիզ - 1963
Տպարան «ՅԱՌԱՋ»

ԱԶԳԵՐՈՒ ՀԱՐՅԸ

Խ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՄԷԶ



ԱՄԱՅՆԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ Էապէս դէժ է «ազգ» եւ «ազգային» ըմբռնումներուն: Որովհետեւ համայնավարութեան զազափարականին հիմքը նիւթն է կամ տնտեսութիւնը: Իսկ այս վերջինը կը յենու դասակարգին՝ ձգտելով ծառայել միայն անոր առաջադրութիւններուն:

Դասակարգը, իր կարգին, ազգային սահմանաւորում չունի: Ընդհակառակն՝ ան կը ձգտի ջնջել ազգը բնորոշող բոլոր ստորոգելիները, — լեզու, մշակոյթ, ասանդութիւններ, — որպէսզի ստեղծուի համայնական լեզու եւ համայնական մշակոյթ՝ ազգային լեզուներուն եւ ազգային մշակոյթներուն փոխարէն բոլոր ազգերուն իւրացնել տալով կամ անոնց պարտադրելով մէ՛կ լեզու եւ մէ՛կ մշակոյթ:

Համայնավարութեան հիմնական առաջադրութիւններէն մէկը եզոյ այս պարագան կիրարկման պէտք է դրուի մասնաւորաբար Սորհրդային Միութեան մէջ, որովհետեւ ան իր սահմաններէն ներս կը հաշուէ չուրջ հարիւր ազգեր ու ցեղեր, եւ կազմուած է 16 հանրապետութիւններէ: Այս պետութիւնը, որ «Միութիւն» անունը կը կրէ, իրականին մէջ նախկին ռուսական-ցարական պետութեան սահմաններէն ներս ապրող ժողովուրդներուն պարտադրուած համակեցութիւն մըն է,

ուր ռուս տարրը՝ իր թիւով, նախկին պետութեան աւանդութիւններով և իրաւական ժառանգութեամբ, ինչպէս նաեւ իր լեզուով ու մշակոյթով տիրական դեր մը կը կատարէ : Ոչոյ՛ թ. Միութիւնը կը կրէ ռուսական դրոշմ :

Այս «գրոշմ»ը բաւարար չի նկատուիր, սակայն, ազգերու վերացման առաջադրութեան համար :

Մասնաւորապէս այժմ, երբ կը կարծեն ու կը յեղյեղեն, թէ «արդէն իսկ իրականացած է ընկերվարութիւնը թ. Միութեան մէջ» և, հետեւաբար, «սկսած է շրջանը գէպի համայնավարութիւն» ընթանալու, անհրաժեշտ է, որ պարտադրուած տնտեսական ընդհանրացումին հետ աստիճանաբար ստեղծուի, այսպէս կոչուած «ընդհանրական հայրենիք»էն ներս, ընդհանրական լեզու և ընդհանրական մշակոյթ : Կամ, աւելի պարզ լեզուով, աստիճանաբար վերացուի սոցալիստ լեզուները, որով և՛ աստիճանաբար անհետանան ազգային մշակոյթները — դառնալով լոկ պատմարժէք «թանգարանային նիւթեր» — և փոխարինուին ռուսերէն լեզուով և ռուս մշակոյթով :

Թ. Միութեան մէջ ազգերու հարցը ուղղակի կը շահագրգռէ նաեւ մեզ՝ Հայերս, որովհետեւ մեր երկիրը ևս, դառնուելով միեւնոյն պարտադրանքին տակ և Լենինի արհեստով «ընդհանրական հայրենիքին» ընդհանրական տնտեսութեան մաս կազմելու ստիպումին, Լենինի պէտք է նաեւ ընդհանրական լեզուի և ընդհանրական մշակոյթի առաջադրութեան : Որով և՛ իր ազգային դիմագիծը կորսնցնելու վտանգին :

Այս հարցը մեծապէս կը շահագրգռէ ու պէ՛տք է շահագրգռէ Հայութեան մասնաւորապէս ազատատենչ զանգուածը — առաջին հերթին, անչուչտ, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնն ու անոր շուրջ համախմբուած առողջ տարրը, — որովհետեւ անոր ազգային — պատմական

ձգտումները արտայայտող զազափարահանին՝ Անկախ
ու Միացեալ Հայաստանի հիմնական ազդակներէն մէկն
է ոչ միայն հայ զանգուածին մեծամասնութիւնը մեր
երկրին մէջ, այլ նաև այդ զանգուածին իրրեւ հա՛յ
գոյութիւնն ու յարատեւութիւնը՝ իր ազգային լեզուին
ու ազգային մշակոյթին գոյութեամբը, բարգաւա-
ճումովն ու յարատեւութեամբը: Որովհետև «Հայաս-
տան»ը միայն հող չէ: Միայն սահմաններու ճշգում
չէ՛: Միայն շէնք ու շինարարութիւն չէ՛: Միայն ճար-
տարարուեստ ու արտադրութիւն չէ՛: Միայն ջրանցք
ու էլեկտրականութիւն չէ՛: Հայաստանը էութիւն է:
Աւանդութիւն է: Ողբերկն կառոյց եւ հոգեկան «շինա-
րարութիւն» է: Այդ ողբին յարտեւ հոսումն ու ուռ-
չումն է: Անով տեւապէս «էլեկտրականացած» տարրն
է: Պատմական ուղիի մը անշեղ շարունակութիւնն է:
Այդ պատմական անցեալին եւ անոր հարագատ ապա-
գային իրարու շագախումն ու զօղումն է՝ մեր պատ-
մութեան հաւատարիմ ներկայով մը: Եւ, յերջապէս,
«Հայաստան»ը խարիսխ մըն է, ուր մէկհանգուած Հա-
յութիւնը իր ողիով, իր լեզուով, իր մշակոյթով, իր
աւանդութիւններով, իր յիշատակարաններով, իր ազ-
գային ձգտումներով կը հայաստանացնէ զայն՝ գար-
ձնելու համար ոչ քէ ծայրամասային մասնիկը ռուսա-
դրոշմ «ընդհանրական հայրենիք»ի մը — ինչպէս է
այժմ — այլ՝ ինքնիրմով ու ինքն իրեն համար ամբող-
ջութիւն մը՝ անջատ իր շրջապատէն: Եւ անկախ ու
միացեալ ոչ միայն հողային, տնտեսական եւ քաղաքա-
կան իր մարդերով, այլև, բայց մանաւանդ, իր լեզ-
ուով ու իր մշակոյթով:

★

Նկատելի է, որ ազգերու հարցը հետզհետէ աւելի
շեշտուած ձևով կը դրուի Խ. Միութեան մէջ: Անիկա

այժմէական ընոյթ ստացաւ մասնաւորապէս Խ. Միութեան համայնաւար կուսակցութեան 22րդ համագումարին, երբ կրկին եւ աւելի սրուչ ձեւով տեղ գտաւ նոր ծրագրին մէջ:

Պարզ է, որ Խ. Միութեան նման պետութիւն մը, որ, ինչպէս ըսինք, իր մէջ կը հաշուէ շուրջ հարիւր ազգեր ու ցեղեր, ստիպուած է նկատի ունենալ իր խնամակարային կազմը: Հարկ է ուշադրութենէ չփրկուիլ այն իրողութիւնը, թէ ցարական Ռուսաստանը եւս ունէր նոյն մտահոգութիւնը: Հետեւապէս՝ մտահոգութիւններու եւ նպատակներու նոյնութիւնը, ուստի ցարական պետութեան եւ ուսադրուած Խ. Միութեան միջեւ, ստեղծած է կիրարկման ձեւերու նոյնութիւն մը՝ թէեւ որակումներու տարբերութեամբ մը...

Տարբերութիւններէն մէկն այն է, որ համայնաւար կուսակցութիւնը եւ պատրաստուած հին ու նոր ծրագիրները ազգերու հարցին կը մօտենան իբրեւ թէ ոչ թէ պետական ներքին — ազգամիջեան յարաբերութիւններու տեսակէտէն առաջնորդուած, այլ՝ միջազգային համայնաւարութեան հայեցակէտէն թելադրուած:

Ծանօթ է, որ Խ. Միութեան համայնաւար կուսակցութեան նախորդ ծրագիրները եւս չօչափած են այս հարցը: Այսուհանդերձ «նախկին ուսական կայսրութեան» բազմապիւղիչ տարբերու աստիճանական միաձուլման մասին աւելի յստակ ձեւով կը խօսի նոր ծրագիրը:

Այս հարցի մասին արտայայտութիւններ կ'ըլլան նաեւ խորհրդային առօրեայ եւ պարբերական մամուլին մէջ: Այսպէս՝ Չխտիակով, Խ. Միութեան տեսարաններէն մէկը, իր «Պորհրդային Միութեան Ընկերավարական Ժողովուրդները» աշխատասիրութեան մէջ, — որ, անշուշտ, զրի աւնուած է իշխանութեան թելադրանքով, — կը փորձէ պատմականը ընել այդ ժո-

դովութիւններու «ազատագրման» : Չիստիակով, սակայն, ո՛չ թէ պատմական իրողութիւններ տալու կը ձգտի, այլ ակնյայտնի կերպով կը կատարէ յանձնարարութիւն մը՝ գետին ու հող պատրաստելու համար ծրագրով նախատեսուած նպատակին :

Այսպէս՝ Չիստիակով կը զբէ — « Փետրուարեան յեղափոխութենէն ետք, կայսրութեան ծայրամասերուն մէջ կազմուած բուրժուական գանազան խմբաւորումներ, այսպէս կոչուած «ազգային կառավարութիւններ», արգելք եղան ընկերվարական յեղափոխութեան» :

Պարզ խօսքով՝ Չիստիակով ըսել կ'ուզէ, թէ պալթիկեան եւ կովկասեան երկիրներու անկախութիւնը հնարաւորութիւն չուուաւ, որ յեղափոխութեան ալիքը տարածուէր նաեւ «նախկին ռուսական կայսրութեան» այդ ծայրամասերուն վրայ՝ զանոնք եւս առնելու համար... նոր կայսրութեան մէջ :

Ան կ'անտեսէ, անչուչտ, այն բացայայտ ու անվիճելի իրողութիւնը, թէ այդ երկիրները, բոլորն ալ, ունէին ազատ եւ իրա՛պէս ժողովրդապետական վարչաձեւեր եւ թէ անոնց ժողովուրդները իրենց ազատ կամքով կ'ընտրէին իրենց իշխանութիւնները :

Եւ որպէսզի արդարացնէ կովկասեան երկիրներու բռնի տիրակալութիւնը, իսկ պալթիկեան երկիրներու վրայ պատերազմի ընթացքին կատարուած արչաւանքը, Չիստիակով, համայնափարներու յատուկ մեկնարանութեամբ մը, կը զբէ — «Միայն բոլշևիկներու ղեկավարութեամբ եւ ռուս բանուորներուն եւ գիւղացիներուն ԳՈՐԾՕՆ օժանդակութեամբ Ռուսիոյ նկչուած ազգերը ազատագրուեցան տեղական բուրժուական — ազգայնական հակայեղափոխութենէն» (նոյն գիրքը, էջ 211) :

Այդ «գործօն օժնդակութիւնը» ծանօթ է : Ծանօթ

է մասնաւորապէս Հայաստանի «ազատագրման» համար Մոսկուայի ընձեռած օժանդակութիւնը թուրքիոյ: Անցնինք սակայն: «Այդ օժանդակութեան շնորհիւ կովկասեան եւ պալքիկեան ժողովուրդները ի վիճակի եղան բոլորուելու Խ. Ռուսիոյ շուրջ», — կ'եզրակացնէ, իր կարգին, նո՛յն ձեւի խեղաթիւրումներով լեցուն ուրիշ աշխատասիրութիւն մը՝ «Խ. Միութեան Համայնավար կուսակցութիւնը Յեղափոխութիւններու մէջ» (Ա. հատոր, էջ 417):

Պարզ է, որ այս ձեւի ու այս միտումով զրի առնուած եւ հրապարակ դրուած բոլոր զործերը կը ձգտին, մի՛շտ, միեւնոյն նպատակին, — Խ. Միութեան ոչ-ուս, բայց մասնաւորապէս «եզերային» ժողովուրդներու հարկադրական ենթակայութիւնը նկատել «ազատագրման» զործ մը եւ զայն վերադրել Խ. Ռուսիոյ համայնավար կուսակցութեան:

Ուշադրութենէ չվրիպեցաւ, անշուշտ, «ուս-դիւզայիութեան եւ բանուորութեան» վերադրուած «զործօն օժանդակութիւնը», որ, փաստօրէն, կը նշանակէ կարմիր բանակի սուինը...

Անգրադառնանք ազգային հարցին:

Կ'ըսէինք, թէ Խ. Միութեան համայնավար կուսակցութեան նախորդ ծրագիրները եւս չօչափած էին այս հարցը:

Արդ, Բ. ծրագիրը, որ վաւերացուեցաւ յեղափոխութեան գրեթէ վաղորդայնին՝ 1919ին, ազգերու հարցը բանաձեւած էր հետեւեալ ձեւով.—

«Զանազան ազգութիւններու պրոլետարներուն եւ կիսապրոլետարներուն հետ մերձեցում՝ միասնաբար յեղափոխական պայքար մղելու եւ տապալելու համար քաղքենի դասակարգը»:

Այս բանաձեւը առաջին քայլն էր «եզերային ազգերուն» վրայ տարածելու համար պոլշեւիկեան իշխա-

նութիւնը: Անիկա, իրականին մէջ, նոր ձեւի արտա-
յայտանութիւնն էր Լենինի նախայեղափոխական շրջանի
նշանարանին.— «Իրաւունք կատարեալ ինքնորոշումի»:

Այդ «իրաւունքը» կիրարկուեցաւ, ինչպէս տեսանք,
«ոուս զիւզացիութեան եւ բանուորութեան գործօն
մասնակցութեամբ»...

Ըստ միեւնոյն ծրագրին՝ «ոուս համայնաւար կու-
սակցութիւնը ունեցած է պատմական — դասակարգային
հայեցակէտեր», որոնց համաձայն «ոչ-ոուս ազգերը,
ուսական օնախիլ կայսրութեան մէջ, բուրժուական-
դեմոկրատիկ վարչաձեւէն հեռացած են եւ յարած են
խորհրդային ժողովրդապետութեան»:

Դէպքերու եւ իրողութիւններու խեղաթիւրման
ամբողջ միտ-բանին, ուրեմն, ուրիշ բան չէ, բայց եթէ
ցոյց տալ, թէ ոչ-ոուս ազգերը... ինքնակամ կերպով
«հեռացած են իրենց բուրժուական-դեմոկրատիկ վար-
չաձեւերէն» եւ, նոյնքան ինքնակամ կերպով, «յարած
են խորհրդային վարչաձեւին»:

Այս «հեռացումն» ու «յարումը» ունին նաեւ իրենց
նպատակը, — «իրբեւ ելքի միջոց մը՝ ղէպի ամբողջա-
կան միացում՝ մէջտեղ գրուեցաւ զաշնակցային միու-
թիւնը» (նոյն գիրքը, էջ 558):

Այս եզրակացութիւնը ցոյց կուտայ, թէ մենք ին-
չո՛ւ վերելի մէջբերումները ըրինք: Պարզ ու յստակ է
ամէն ինչ: Կամաւո՞ր, թէ պարտադրեալ՝ ոչ-ոուս ազ-
գերու թ. Միութեան յարումը կատարուած է ո՛չ թէ
հանրապետութիւններու միութիւն մը ստեղծելու հա-
մար, այլ որոչ ու մեկին նպատակով մը.— «Իրբեւ ելքի
միջոց՝ ղէպի ամբողջական միացում»:

1921ի համագումարը, իր կարգին, քննեց այդ
հարցը: Եւ այդ «միացման» փորձին տուաւ աւելի վրձ-
նական ձեւ մը: Ան ընդգծեց «զաշնակցային կառոյցը
պահելու անհրաժեշտութիւնը՝ իրբեւ պետական կապի

եղանակ՝ ընդմէջ Խ. Ռուսիոյ եւ ծայրամասային ազգերու» :

Եւ ամբողջովին ի գօրու պահեց նախկին ծրագրին առաջադրութիւնը, ըստ որուն «Խորհրդային դաշնակցութիւնը ՓՈՍՍՆՅՄԱՆ ՁԵԻ մը կը կազմէ դէպի ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՄԻԱՏՈՒՄԸ բոլոր երկիրներու ժողովուրդներուն՝ համաշխարհային միակ տնտեսաձեւի մը մէջ» :

Այստեղ, արդէն, միացման շրջագիծը դուրս կուգայ Խ. Միութեան սահմաններէն եւ կ'ընդգրկէ բոլոր երկիրներու ժողովուրդները : Այսինքն՝ կը բնորոշէ համաշխարհային յեղափոխութեան հիմնական ձգտումը՝ Խ. Միութիւնը նկատելով «փոխանցման ձեւ մը», եւ ոչ թէ ինքնանպատակ մը, հետաւոր նպատակ ունենալով «բոլոր երկիրներու զերազոյն միացումը» :

Բայց, որովհետեւ «փոխանցման ձեւը» — Խորհրդային Միութիւնը — ղեւ ի լինելութեան էր եւ ներքնապէս ղեւ անկայուն ու տարրախառն, ծրագիրը կը նախատեսէր տարրալուծել այդ խառնուրդը՝ սակզծելու համար նախ ներքին միատարրութիւն մը : Իսկ այդ նպատակին համար ծրագիրը «ամէնէն կարեւոր առաջադրութիւններէն մէկը նկատեց պայքարի երկու ուղղութեամբ, — ընդդէմ ոռւս մեծ պետականութեան եւ ընդդէմ բուրժուա — ազգայնականութեան» :

Մեծպետականութիւնը կը վերաբերէր այն ոռւս տարրերուն, որոնք կը շարունակէին սնուցանել «ոռւսական մեծ կայսրութեան» մը վերահաստատումին յոյսերն ու իղձերը : Իսկ բուրժուա — ազգայնականութիւնը կը վերաբերէր ոչ-ոռւս եւ «եզերային» ազգերուն :

Ծրագիրը, սակայն, լուրջ արդելքներ տեսնելով մասնաւորապէս երկրորդ առաջադրութեան դէմ, կ'ընդգծէր, թէ «առանց չէզոքացնելու գաղափարական եւ ազգայնական մնացուկները, անկարելի է ծայրա-

մասերուն մէջ ստեղծել ուժեղ եւ զանգուածին կապուած համայնավարական կազմակերպութիւններ, որոնք իրենց շարքերուն մէջ ունենան պրոլետարական եւ կիսապրոլետարական բնիկ եւ ՌՌԽՍ տարրեր» :

Այս առաջադրութեան առաջին մասը կատարուեցաւ, ինչպէս տեսանք, «*ոուս դիւզացիներու եւ բանուորութեան գործօն մասնակցութեամբ*» :

Բայց «*ազգայնական մնացուկներու չէզոքացումէն*» ետք, անկարելի եղաւ ստեղծել «*ուժեղ եւ զանդուածին կապուած համայնավարական կազմակերպութիւններ*» : Եւ այդ պակասը լրացուց Ստալինի թաթը . . .

Ուշադրութենէ չվերապեցաւ, անչուշտ, վերելի առաջադրութեան երկրորդ մասին մէջ սպրդած «*բնիկ եւ ոուս տարրեր*» բացատրութիւնը :

Ինչո՞ւ ազգեր կը բնորոշուին եւ ոչ թէ դասակարգը : Պատճառը պարզ է, — ծրագիրը, թէ եւ լուս, կը հետապնդէ միշտ միեւնոյն նպատակը : Այսինքն՝ նաեւ ոչ-ոուս հանրապետութիւններու մէջ ի գօրու դարձնել ոուս տարրը : Այս հիմնական նպատակը աւելի բացայայտ կը դառնայ, երբ նկատի ունենանք, որ խորհրդային իշխանութիւնը, լեզուական եւ մշակութային մարդէն դատ, տնտեսական մարդի միջոցով եւս կը ձգտի ոչ-ոուս հանրապետութիւնները «*օժտել*» ոուս տարրերով՝ մասնաւորապէս ճարտարաբուհատական նախաձեռնութիւններու առընչութեամբ եւ զանազան ձեւի պարտաւորութիւններով եւ իրաւունքներով Ռուսեր ուղարկելով հանրապետութիւնները եւ զանոնք տեղաւորելով այնտեղ :

1922ին արդէն իսկ փաստ էր «*խորհրդային ընկեր-վարական հանրապետութիւններու միութիւնը*» : Այսինքն՝ բացի պալթիկեան երկիրներէն՝ «*բոլորտիքեան*» ազգերը «*հեռացած*» էին իրենց «*բուրժուական վարչա-ձեւերէն*» եւ «*յարած*» էին Խ. Ռուսիոյ :

Զիստիակով, որմէ մէջբերումներ բրինջ, կ'ան-
դրադառնայ նաեւ այս խնդրին :

Եւ կը գրէ .

« Դաշնակցային յարաբերութիւններուն համար
խորհրդային անկախ հանրապետութիւններուն միջեւ
դեկավար դեր կատարած է ՌՌԽ քանուոր դասակար-
գը» (նոյն գիրքը, էջ 25) :

Զիստիակով կրկին շեղած է ճշմարտութենէն, երբ
միացումէն ետք այսպէս կոչուած «հանրապետութիւն-
ները» որակած է «անկախ» : Անկախութեան մասին պե-
տական — իրաւական բարոնումին այս անտեսումն ու
ոտնակոխումը միգ մըն է վարագործելու միշդ այդ ան-
կախութիւնը խլած ըլլալու իրողութիւնը :

1921ի համազումարին առաջադրութիւնը, — պայ-
քար՝ մեծպետականութեան դէմ — իր բացատրութիւնը
ունէր նոյն համազումարէն վաւերացուած ծրագրին
մէջ :

Այսպէս, ըստ այդ ծրագրին, «մեծպետական մոլե-
ռանդութեան ծաւալումը կը սպառնայ կորսնցնել տալ
նախապէս մշտուած ազգերուն վստահութիւնը եւ խրա-
մատ բանալ ոռու աշխատանքութեան եւ այդ ազգերուն
միջեւ» :

Եւ այդ պատճառաւ ալ, նոյն ծրագրին համաձայն,
«ոռու համայնավար կուսակցութեան ղեկավարութիւնը
շարունակած է մնալ մեծպետական մոլեռանդութեան
դէմ պայքարի ուղիին վրայ՝ իբրեւ թիւ 1 առաջադրու-
թիւնը մեր կուսակցութեան» :

Միշտ ու ամէն տեղ շեշտել «ոռու աշխատանքու-
թեան բացառիկ դերը», ջանալ «ոռու տարրին» տալ
որոշ դեր «հանրապետութիւններէն» ներս եւ, միւս
կողմէ, իբրեւ թէ պայքարիլ ոռու մեծպետականութեան
ծաւալման դէմ՝ իրարու հակադիր են : Երեւութական
այս հակադրութեան ներքեւ թաքնուած է նպատակնե-

բու նոյնութիւն մը, զոր կը խուսափի բացատրելէ ծրարիրը: Որովհետեւ կը խոստովանի ինք եւս թէ անոր ծաւալումը (եւ ոչ թէ... գոյութիւնը) կրնայ «խրամատ բանալ ոուս եւ ոչ-ուս ազգերուն միջեւ»:

Ուրեմն, պարզ խօսքով, ծրարիրը կը ձգտի հասնիլ, թէեւ խորհրդային վարչաձևի մը ներքեւ, ոուս մեծպետական նպատակին, բայց առանց ծաւալեցնելու այդ «մոլեռանդութիւնը»: Կամ, աւելի ճիշդ, առանց ցուցահանելու զայն: Այլ՝ լուս եւ աննշմարելի, բայց հետեւողական ձևով...:

16րդ համազումարին զեռ ի զօրու էր մեծպետական ազգայնականութեան դէմ պայքարը: Այդ պատճառով ալ Ստալին նոյն համազումարին յայտարարեց, թէ «ազգային հանրապետութիւնները ջնջել կը նշանակէ մեծպետական եւ յետադիմական հակում ցոյց տալ»:

Իսկ 17րդ համազումարին, որ տեղի ունեցաւ 1934ին, Ստալին դիտել տուաւ, թէ հանրապետութիւններու մէջ ազգայնական ձղտումներ երեւան են եկած, եւ զանոնք նկատեց «զլխաւոր վտանգը»:

«Գլխաւոր վտանգ կը ներկայացնէ — բոսւ ան — այն հակումը (ազգայնական ձգտումները) որուն դէմ դադրած ենք պայքարելէ եւ որ կը ստանայ պետութիւնը վտանգելու բնոյթը»:

Մինչեւ 17րդ համազումար, ուրեմն, «զլխաւոր վտանգը» ոուս մեծպետական ձգտումն էր: 17րդին լիւեցաւ այդ ճակատը եւ պայքարը կեդրոնացաւ ազգայնական հակումներուն դէմ՝ զանոնք նկատելով թիւ 1 թշնամին:

Ճակատի այս փոփոխումը մնաց անփոփոխ մինչեւ այժմ: Ու մինչեւ այժմ ոուս մեծպետական ձգտումին դէմ ոչ միայն պայքար չի տարուիր, այլ բոս չ'արտասանուիր: Ուշադրաւ է, միանգամայն, որ 1934էն ի վեր հանրապետութիւններու ազգայնական հակումները կը

մատնանշուին եւ անոնց զէմ պայքարելու հրաւեր կ'ըլլայ, բայց երբեք չի խօսուիր ուսուսական հանրապետութեան ազգայնական հակումներու մասին: Ընդհակառակն տեղի ու անտեղի կը մատնանշուի «ուսու տարրի» կատարած գերը, ուսու աշխատաւորութեան գործօն մասնակցութիւնը, ուսու լեզուի ու ուսու մշակոյթի գերազանցութիւնը...

Եւ որպէսզի ուսու մեծպետականութեան բացայայտ անտեսումը մասամբ սրբազրած ըլլան, Խրուչչով 22րդ համագումարին շատ հարեւանցի կերպով անդրադարձաւ ուսու մեծպետականութեան, բայց այդպէս չորակեց զայն: Այլ՝ «դրամատիրական մնացուկներու» կարգին չի շեղեց ուսուականը, եւ գործածեց... «մարդկային բժրոնումներ» բացատրութիւնը:

Վերջերս աւելի յաճախ կը խօսուի ու կը զրուի ազգայնականութեան մասին: «Համայնափարութեան կռուցումի» ներկայ շրջանին նոր ծրագիրը կուսակցութեան առջեւ դրած է պահանջը «շեշտուած պայքար մղելու ամէն տեսակ ազգայնականութեան եւ մոլեռանդութեան, ազգային սահմանափակութեան ձգտումին, անցեալի խեղափականացումին, ազգերու միջեւ ընկերային հակառակութիւններ ստեղծելու, հին բարբերու եւ սովորութիւններու դէմ» («Պրաւտա», 2 Նոյեմբեր 1961):

«Ազգային սահմանափակումը» եւ «անցեալի խեղափականացումը» յաճախ կը յիշուի նաեւ Հայաստանի մէջ: Մաշտոցի 1600ամեակի հանդիսութիւններէն ետք, Յ. Զարորեան, Կ. Կոմիտէի քարտուղարը, փորձեց սանձը քաշել:

«... Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600 ամեակի տօնակատարութիւնը մեր սրտերը լցրեց հպարտութեան օրինական զգացումով: Սակայն ազգային հպարտութիւնը ոչ մի կերպ համատեղելի չէ ազգային սնապար-

ծութեան եւ ազգային սահմանափակուածութեան հետ : Խ. Միութեան համայնավար կուսակցութեան ծրագրում պարզ ու յստակ կերպով ասուած է. — « կոմունիստական շինարարութեան ընթացքում ծառացող ազգային յարաբերութիւնների բոլոր հարցերը պարտիան լուծում է պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի դիրքերից, Լենինեան ազգային փառափառութեան անշեղ կիրառման հիմքի վրայ : Պարտիան բոլոր չի տալիս ազգային առանձնայատկութիւնների ո՛չ անտեսում եւ ո՛չ էլ ուռնացում » :

1600 *ամեակի տօնակատարութիւնը միւս հանրապետութիւններու ժողովուրդներուն հետ յարաբերութեան խնդիր չէ անշուշտ : Ան հակաբանութեան ընդդէմ ալ չունի : Ո՛չ ալ կը խախտէ Սահմանադրութիւնը : Բայց, Չարորեան « ազգային առանձնայատկութեան սուռնացում » կամ « ազգային սնապարծութիւն » կը նկատէ այդ առթիւ դրուած բանաստեղծութիւնները, յօդուածները եւ պատմուածքները, եւ դէմ . . . « Լենինեան ազգային քաղաքականութեան », որ խորքին մէջ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ ուր ազգային քաղաքականութիւն :*

Մինչ հանրապետութիւններու « ազգայնական հակումներուն » դէմ պայքարը կը շարունակուի, ուր մեծպետական ձգտումին հազցուած է նոր տարազ մը : Այժմ կ'որակեն զայն « խորհրդային հայրենասիրութիւն » կամ « ընկերվարական միջազգայնականութիւն » : « Հայրենասիրութիւն » մը, որ պէտք է ընդգրկէ « խորհրդային հայրենիք » կամ « նախկին ուսական մեծ ընտանիք » :

Հանրապետութիւններու ազգայնական հակումներուն դէմ այս դիրքը հիմնովին կը փոխուի, սակայն, դադթապետութիւններու ենթակայ ժողովուրդներու ազգայնական հակումներուն հանդէպ : Այսպէս, ըստ

նոր ծրագրին, «ննշուած ազգերու ազգայնականութեան մէջ գոյութիւն ունի բնդիանուր — ժողովրդավարական ձգտում մը՝ բնդդէմ ննշումին, եւ համայնավարները գորավիզ կ'ըլլան անոր, գայն նկատելով պատմականօրէն արդարանալի՝ որոշ շրջանի մը տեւողութեան»:

Ուրեմն ճնշուած ազգերու ազգայնականութիւնը բարենկի եւ քաջալերելի է իրրեւ ազգակ ընդդէմ ճնշումին: Բայց, «պատմականօրէն արդարանալի» այդ ձգտումը եւս թոյլատրելի է «որոշ շրջանի մը տեւողութեան»: Այսինքն՝ մինչեւ այն օրը, երբ այդ ազգերը կ'ազատագրուին: Անկէ ետք անոնք կը գտնան դասակարգային քարոզչութիւններու ենթակայ: Ճնշուած ազգերու ազգայնական ձգտումին հանդէպ հանդուրժողութիւնը հիմնական ու գլխաւոր նպատակ ունի ոչ թէ այդ ազգերու ազատագրութիւնն ու անկախութիւնը, այլ, նախ, անոնց վերելէն հեռացումը գաղթարար իշխանութիւններուն, եւ, անկէ ետք, այդ միայնակ, տկար, սաքի վրայ մնալու գեռ անկարող պետութիւնները ենթարկելու համայնավարական իշխանութեան:

Բ. Կաֆուրով, խօսելով «Ազգային Հարցի լուծումը Խ. Միութեան մէջ» խնդրին շուրջ, կը գրէ —

« Լեւին եւ բոլոր բոլշեիկները Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան շատ առաջ մշակեցին Ռուսիոյ մէջ ազգային հարցի գաղափարական ծրագիրը »:

Ի՞նչ կ'ըսէր այդ ծրագիրը: « Ռուսիոյ մէջ ապրող բոլոր ազգերու հաւասարութիւնն ու ինքնուրոյնութիւնը, բոլոր ժողովուրդներու համար ինքնորոշման, միևնչեւ իսկ առանձին պետութիւն կազմելու իրաւունք »:

Իրրեւ տեսութիւն գեղեցիկ է այս բանաձեւը: Իրրեւ իրականութիւն, սակայն, կեղծիք մըն է: Որովհետեւ, գեռ Լենինի օրերէն, բոլոր ժողովուրդները զրկուեցան ինքնորոշման իրաւունքէն՝ «չնորհիւ ուսս գիւղացիութեան եւ բանուորութեան զործօն մասնակցութեան»:

Իսկ անոնք ոլ արդէն իսկ առանձին պետութիւն էին, յաջորդաբար կը բանուեցան :

Լենին կը գրէր «Նամակ Ուկրաինայի բանուորներուն եւ զիւզացիներուն» գործին մէջ. — «Մենք կ'ուզենք ազգերու կամաւոր միութիւն, այնպիսին, որ քոյլ չտայ ազգի մը կողմէ ննչում ուրիշ ազգի մը վրայ, այնպիսի միութիւն մը, որ հիմնուած ըլլայ ամենակատարեալ վստահութեան վրայ, եղբայրական միասնականութեան յստակ գիտակցութեան վրայ, բոլորովին կամաւոր համաձայնութեան վրայ» :

Բ. Կաֆուրով, մէջբերելէ ետք Լենինի այս քրիստոնէաշունչ բանաձեւը, կը գրէ. —

« Ահա ազգութիւններու այսպիսի կամաւոր միութիւն էր 1922ին կազմուած հորհրդային Ընկերվարական հանրապետութիւններու միութիւնը » :

Աւելի՛ն : Ըստ Կաֆուրովի՝ «շնորհիւ լենինեան ազգային հետեւողական քաղաքականութեան կիրարկման, այդ խնդիրները յաջողութեամբ վերջացան» :

Ուրեմն Խ. Միութիւնը... «Կամաւոր միութիւն մըն է» : Բայց Խ. Միութեան ժողովուրդները ե՞րբ եւ ի՞նչպէս արտայայտեցին իրենց այդ «կամքը» : Ռուսական հանրապետութիւնը ստեղծուեցաւ ափ մը յանդուզն համայնավարներու յարձակումին եւ Կերենսկիի կառավարութեան մեղկութեան շնորհիւ : Պեկոտուսիա, Ուկրաինիա, իրենք զիրենք դտան երկու կրակի միջեւ : Կովկասեան ժողովուրդները ճնշուեցան բոռին իրական առումով : Պայթիկեան պետութիւնները ենթարկուեցան արշաւանքի... :

Եւ այս բացայայտ բռնութիւնն ու պարտադրութիւնը «կամաւոր միութիւն» մը ստեղծեց... :

Խ. Միութեան համայնավար կուսակցութեան նոր ծրագիրը ազգայնականութեան կը նայի որպէս ձգտումի մը, որ « վնաս կը բերէ ընկերվարութեան համաշ-

խարհային դրութեան »: Ան կը նկատուի « իբրեւ գաղափարական եւ քաղաքական գէնք մը, որ կ'օգտագործուի միջազգային յետադիմականներու եւ ներքին յետադիմական մնացուկներու կողմէ »:

Նոր ծրագիրը կը պահէ «ընկերվարական պայմաններուն» մէջ « ազգի բարգաւաճման» եւ անոնց « գերիշխանութեան» մասին եղած նախորդ տեսական նշանարանը:

Դժուար չէ հասկնալ, թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէ «ընկերվարական պայմաններու մէջ ազգի բարգաւաճում» ընելով: Զարուեան բացատրած է զայն: Դժուար չէ հասկնալ նաեւ թէ ճիշդ այդ տարտամ բանաձեւին տակ կ'ուզուի ծածկել իրողութիւն մը: Ծրագիրը խոսս կուտայ բացէ ի բաց զէմ արտայայտուելէ ազգերուն: Ու կը ճզնի բառեր զտնել՝ պարտկելու համար իր նպատակը:

Այդ տարտամ բացատրութենէն ետք, սակայն ան յանկարծ իր պոչը դուրս կուտայ: Անհրաժեշտ կը նկատէ «ցվերջ օգտագործել եւ կատարելագործել Խ. Միութեան ազգային պետականութեան ձեւը»:

«Յվերջ»ը դրուած է շատ տեղին: Որովհետեւ, հակառակ շնորհում՝ ինքնորոշման իրաւունքին եւ հակառակ Սահմանադրութեան այն յօդուածին՝ որուն համաձայն եզերեայ հանրապետութիւնները «կրնան կամովին հեռանալ Խ. Միութենէն», որեւէ հանրապետութեան կողմէ նման շարժում մը անխնայ կերպով կը ճնշուի, որպէսզի «ցվերջ» պահուի Խ. Միութեան ներկայ ձեւը...

Շատ տեղին է նաեւ «օգտադործել» բառը: Օգտադործել ինչո՞ւ, — «կատարելագործելու համար Խ. Միութեան ազգային պետականութեան ձեւը»:

Ո՞րն է այդ «ազգային»ը, քանի որ մէկէ աւելի ազգերու միութիւն մըն է ան: Եւ ան ի՞նչպէս կրնայ

ըլլալ ազգային, երբ... միջազգային է: Տեղին չէ՞
հարցնել, թէ ինչո՞ւ կոչած են «Խորհրդային Միու-
թիւն» եւ ոչ թէ «միջազգային միութիւն»: «Ազգային
պետական այդ ձեւը ինչո՞ւ խոյս տուած է միջազգային
կոչուելէ, երբ բազմաթիւ ազգերու միութիւն մըն է ան:

Այս հարցումները իրենց պատասխանը կը դանեն
նոր ծրագրին հետեւեալ պարբերութեան մէջ.—
«... Հետզհետէ աւելի սերտացնել եղբայրական գոր-
ծակցութիւնը... իրարու մերձեցումը եւ զօդուիլը՝
կեանքի բոլոր մարգերուն մէջ»:

«Մերձեցում» բառը, միութենէն ետք, արդէն կը
մատնէ ուսացման նպատակը: Իսկ «զօդուիլը» կը
լրացնէ պակասը: Ծրագրերը յաջորդ տողին մէջ աւելի
յտակ կ'ընէ սակայն, — «կեանքի բոլոր մարգերուն
մէջ»: Այսինքն՝ նաեւ լեզուի եւ մշակոյթի զօդում...:

Ծրագրերը չ'ըսեք, անշուշտ, թէ գլխաւորաբար
որո՞ւ պիտի զօդուին: Ըսելու հարկ ալ չկայ, քանի որ
ինքնին հասկնալի է...

Բ. Կաֆուրով իր վերոյիշեալ գործին մէջ կ'ամ-
բողջացնէ ծրագրին անորոչ թողածը:

Ան կը գրէ.— «Եւ Միութիւնը բազմազգ պետու-
թիւն է, հիմնուած՝ ժողովուրդներու բարեկամութեան
վրայ, որ կը տարբերի պատմութեան մէջ աննախընթաց
համաձուլումով եւ համախմբուածութեամբ: Կուսակ-
ցութեան նոր ծրագիրը խորհրդային ազգերու յարա-
բերութիւններու զարգացման մէջ նոր հանգրուանի
սկիզբը կը հռչակէ: Համայնավար հասարակութեան
ծաւալուն կառուցման մէջ պիտի իրականանայ ազգերու
աւելի եւս մերձեցումը՝ մինչեւ անոնց լրիւ միասնակա-
նութիւնը: Սակայն ազգային տարբերութիւններու,
մասնաւորապէս լեզուի գանազանութեան վերացումը
կը կարօտի աւելի երկար ժամանակի, քան՝ դասակար-
գային սահմաններու ջնջումը»:

Կաֆուրով չի ծամծամեր բառերը: Եւ յստակ կերպով կը յայտնէ այն, ինչ որ ծրագիրը փորձած է քողարկել:

Ուրեմն կուսակցութեան հիմնական նպատակն է «ազգերու աւելի մերձեցումը՝ մինչեւ լրիւ միասնականութիւն»:

Այստեղ, արդէն, «ազգերու հաւասարութեան» առաջադրութիւնը կը կորսնցնէ իր գոյութեան իրաւունքը: Աւելի՛ն, — ան կը դառնայ դիմակ մը, որ կը ծածկէ բուն նպատակը: Պարզ է, որ այդ «միասնականութիւնը» պիտի ըլլայ այն տարրին հետ, որ մեծագոյն թիւը ունի եւ որուն լեզուն «դրական նշանակութիւն ունի համաշխարհային մշակոյթի հետ հաղորդակցութեան համար», ինչպէս կ'աւելցնէ Կաֆուրով:

Այսուհանդերձ, Լենինի եւ Ստալինի նման, Խրուչչով եւս կը խոստովանի, թէ լեզուի միասնականութիւնը — կամ՝ ոչ-ոքս լեզուններու ջնջումը — տեղի պիտի ունենայ աւելի երկար ժամանակաշրջանի մը ընթացքին, քան դասակարգերու ձուլումը:

Այդ «եւրկար»ը ճշդուած չէ: Ըստ Խրուչչովի՝ անիկա պիտի ընդգրկէ «սրատմական ժամանակաշրջան մը»:

Մինչ այդ, սակայն, «ազգայնական ձգտումները» ի յայտ կուզան լեզուէն եւ մշակոյթէն դուրս, նոյնիսկ անտեսական մարզէն ներս:

Այդ պատճառաւ ալ, ազգերու միասնականութիւնը հետապնդող ծրագիրը անդրադարձած է նաեւ այդ մարզին:

«Խորհրդային հանրապետութիւններուն տնտեսութեան բազմակողմանի բարգաւաճումը պէտք է դառնայ ազդակ մը՝ ապահովելու համար արտադրութեանց ամբողջական փոխանակումը», կը զրէր «Պրաւտա» (2 Նոյեմբեր 1961):

Այսինքն՝ հանրապետութիւնները չեն կրնար առան-

ձինն եւ իրեց յատուկ տնտեսութիւնները ունենալ : Տնտեսութիւնը միաձուլուած է, եւ ամէն մէկ հանրապետութիւն իր արտադրութիւնը ոչ թէ կը սեփականացնէ այլ կը տրամադրէ միաձուլուած պետութեան :

Իսկ «Պարտիյնի ժիզն» կ'անդրադառնայ այն իրողութեան, թէ «հանրապետական շահերը կը գերադասուին համապետական շահերէն» : «Նման նախասիրութիւն մը պէտք է դիտուի իբրեւ մեկուսացումի տրամադրութիւն, տեղականի նախընտրութիւն, ազգային ինքնասիրութիւն, ձգտում ինքնաբարարութեան» կ'ըսէ ուրիշ օրկան մը՝ «Փիլիսոփայական հարցեր» (թիւ 9, 1961) :

Եւ որովհետեւ տնտեսութիւնը հիմն է համայնավար իրաւակարգին ու դադափարարանութեան, հասկնալի է, թէ ինչո՞ւ համապետութեան ձգտող իշխանութիւնը թոյլատու չէ «հանրապետական տնտեսութիւններու», եւ զանոնք կը նկատէ «ձգտում ինքնարաւութեան», որ կրնայ խարխալոյս դառնալ ազգային պետութեան : Իսկ ձուլելով ու համադրելով տնտեսութիւնները, հետզհետէ կարելի կ'ըլլայ համապետական տրամադրութիւն եւ համապետական ձգտում մը ստեղծել : Իսկ այդ համապետականը կ'օգնէ, իր կարգին, ազգային ինքնասիրութիւններու մեկուսացումին եւ ի վերջոյ չքացումին :

Ասոր համընթաց կը կիրարկուի նաեւ «խորհրդային հայրենասիրութիւնը» : Հայրենասիրութիւն՝ այո՛, բայց, ո՛չ՝ հանրապետական կամ տեղական : Այլ՝ համապետական կամ խորհրդային : Այսինքն «Պարտիյնի ժիզն» պարբերականին իսկ բացատրութեամբ (թիւ 19, 1961) — «խորհրդային մարդուն գիտակցութեան մէջ կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ ոչ թէ ազգային հոգատարութիւնն ու պատկանելիութիւնը, այլ այն թէ՛ մար-

դը քաղաքացիին է խորհրդային մեծ երկրին, անդամը՝ համայնավարութիւն կառուցանող մեծ ընտանիքին :

«Պարտիանի ժիզն» կը խեղաթիւրէ, անշուշտ, երբ կ'ըսէ թէ «կարելոր տեղ մը կը գրաւէ» : Եթէ արդէն իսկ գրաւած ըլլար, չէր խօսեր այդ մասին : Պարբերականը, ընդհակառակն, յստակ կերպով տեսնելով որ խորհրդային մարզուն զիտակցութեան մէջ կարելոր տեղ չի գրաւեր խորհրդային քաղաքացի ըլլալու պարագան, բայց շատ կարելոր տեղ մը կը գրաւէ անոր ազգային պատկանելիութիւնը, իր ցանկացածը կամ հետապնդածը ցոյց կուտայ իբրեւ իրողութիւն երբ կ'ըսէ « կը գրաւէ », փոխանակ ըսելու՝ « պէտք է գրաւէ » :

Այդ «պէտք է»ն, սակայն, աւելի քան քառասուն տարինեքէ ի վեր կը մնայ լսիկ ցանկութիւն մը :

Այսպէս կամ այնպէս՝ յստակ է, որ կուտակցութիւնը նաեւ այս մարդին մէջ կը ձգտի ոչ-ուս քաղաքացիները հեռացնել իրենց ազգային պատկանելիութեան ըմբռնումէն ու տրամադրութենէն, եւ անոնց ներշնչել «խորհրդային քաղաքացի»ի կամ «խորհրդային մեծ ընտանիքի անդամ»ի ըմբռնումը :

Այս ճիշդը, սակայն, դէմ է մարդկային բնութեան : Որովհետեւ ազգային պատկանելիութիւնը եւ կապը՝ հայրենիքի հետ, ըմբռնումներ կամ զազափաբներ ըլլալէ առաջ եւ անոնցմէ աւելի զօրեղ, ընդոծին զգացումներ են, որոնք մարդ էակին հետ կը ծնին, անոր հետ կ'աճին ու անոր հետ միայն կը վերջանան :

Մ. Կամմա աւելի լայն ձեւով կը մօտենայ ազգային ազգականներու ենթակայութեան : Ան կը դնէ «խորհրդային միակ ժողովուրդ մը» առաջադրութիւնը : Եւ կը գրէ —

« Ազգային հանրապետութիւններու միջեւ աշխատանքի ընկերվարական բաժանումը զօղած է Խ. Միու-

քեան ազգերը բազմազգեան ամբողջութեան մը մէջ, միակ ու միանգամայն բազմազգեան խորհրդային ժողովուրդին մէջ, որ ունի հասարակաց հողամաս մը եւ տնտեսութիւն մը, հոգեբանական ընդհանուր առաջադրութիւններ, որոնք յայտարարն են ընդհանուր մշակոյթին: Այս ընդհանրականութեան շրջագիծին մէջ ազգային — մասնաւոր ձեւերուն հետ կը բարգաւանի ընդհանրականութիւնը ընկերվարական եւ համայնավարական մշակոյթին, կը ստեղծուի նաեւ Խ. Միութեան ազգային ծանօթ ընդհանրականութիւնը լեզուի, երբ ընկերվարական բոլոր ազգերը, իրենց ազգային լեզուներուն հետ, հետգիտէտէ աւելի լայն կերպով կ'օգտուին ռուսերէն լեզուէն՝ իբրեւ ընդհանրական միջոց ազգամիջեան ընդհանրացումի եւ մշակութային բարգաւանման: Անիկա այլեւս «ազգ» չ'ըլլար, այլ՝ պատմական նոր ընդհանրականութիւն մը (տնտեսական, քաղաքական, մշակութային ու նոյնիսկ լեզուական) եւ աւելի բարձր ու աւելի լայն ձեւով, քան «ժողովուրդը» եւ «ազգը»: Ընկերվարական ազգերը պիտի ըլլան տեւական եղելոյթի մը մէջ, համակողմանի ընդհանրականութեան մը մէջ, որ հետգիտէտէ պիտի ընդլայնի՝ մինչեւ անոնց միախառնումը համայնավարական միակ ընդհանրացման մը մէջ»: («Փիլիսոփայական Հարցեր», թիւ 9, 1961): *Ուրեմն ոչ թէ ազգերու ընկերակցութիւն մը, այլ՝ ընկերակցողներու ազգ մը...*

Ուրեմն՝ ո՛չ թէ ազգեր, այլ «խորհրդային միակ ժողովուրդ» մը, որ արդէն իսկ ունի — եղե՛ր — «հասարակաց հողամաս մը եւ հասարակաց տնտեսութիւն մը»: Եւ «հոգեբանական ընդհանուր առաջադրութիւններ», որոնք «յայտարարն են բովանդակութեամբ ընդհանուր մշակոյթին»:

Անշուշտ այդ հողամասը «հասարակաց» է զայն արիւնով պաշտպանելու համար: Բայց հանրապետու-

թիւններու հողամասերը երբեք հասարակաց չեն նկատուիր պատմականօրէն անոնց տէր եզոյ ժողովուրդներու կողմէ: Ինչպէս երբեք հասարակաց չի նկատեր Ռուսը ի՛ր հողամասը եւ նաեւ այն տարածութիւնը, որ կը մտնէր «նախկին ուսական ընտանիքին» մէջ:

Խ. Միութիւնը չունի նաեւ «հասարակաց մշակոյթ»: Բ. Աշխարհամարտէն ետք աւելի շեշտուեցան ազգային մշակոյթները: Այս իրողութիւնը միշտ գուգահեռ կ'ընթանայ ոուս ազգային մշակոյթին հետ: Քանի կը շեշտուի ոուս մշակոյթին ազգային բնոյթը, նոյնքան կը շեշտուին նաեւ հանրապետութիւններուն ազգային մշակոյթները: Ռուսիոյ պատմական զէպքերուն վերամշակումը ըլլայ, թէ ոուսերէն լեզուի գտման խնդիր, անմիջապէս իրենց արձագանդը կը գտնեն միւս հանրապետութիւններէն ներս, որոնցմէ ամէն մէկը ի՛ր պատմութիւնն եւ ի՛ր լեզուին կ'անդրադառնայ... «հետեւողութեամբ ոուս մեծ ժողովուրդին»:

Աւելի կարեւոր է Կամմայի այն նախատեսութիւնը, թէ «կը ստեղծուի խորհրդային ազգերուն ծանօթ ընդհանրականութիւնը լեզուի»: Եւ այլևս «ասիկա ազգ ըլլալէ կը զազրի եւ կը զառնայ պատմական նոր ընդհանրականութիւն մը»:

Կուսակցութեան նոր ծրագիրը եւս ինքն իրեն շնորհած է այն պատրանքը, թէ «խորհրդային մարդոց մէջ արդէն իսկ երեսան կուգան հոգեկան ընդհանուր գիծեր, խորհրդային բոլոր ազգերուն համար միջազգային մշակոյթ մը կը զարգանայ, ոուսերէնը դարձած է ընդհանուր լեզու մը ազգամիջեան ընդհանրակախութեան եւ խորհրդային Միութեան ժողովուրդներուն գործակցութեան»:

Յատկանշականը, «արդէն իսկ» իրողութիւն ցոյց տալու այս ճարտիկութիւնը հասկնալի է: Առաւել եւս

հասկնալի է, սակայն, անոր կցուած հիմնական կէտը — «*ուսերէնը դարձած է ընդհանուր լեզու մը*» :

Կուսակցութեան վարիչները շատ լաւ կ'ըմբռնեն, թէ ուսերէնը դարձած Չէ ընդհանուր լեզու մը, այլ պարտադրուած է: Ու ճիշդ չէ, թէ «*հոգեկան ընդհանուր գիծեր երեւան կուզան*»: Ընդհակառակն հետզհետէ կը շեշտուին՝ խորհրդային ոչ-ուս ազգերուն մէջ՝ հոգեկան առանձնայատուկ գիծերը: Այդ է պատճառը, որ մինչ ծրագիրը «*արդէն իսկ*» կ'ըսէ, Խրուչչով տեւապէս կը խարազանէ «*բուրժուական մնացուկները*», «*ազգային ձգտումները*», «*հանրապետական նախասիրութիւնները*» :

Ազգերու եւ լեզուներու դէմ այս արշաւին անմասն չեն նաեւ Հայաստանի խորհրդային իշխանութեան պատասխանատու անձերը ու անոնց «*ուղեկիցները*» :

Նայիրի Զարեան Հայաստանի համայնավար կուսակցութեան համազումարին կը յայտարարէր .—

«*Մեր իտէպն է տեսնել բոլոր ժողովուրդները միաձուլուած մէկ ընդհանուր կոմունիստական հասարակութեան մէջ՝ առանց ազգային կամ լեզուական տարբերութեան*» :

Նոյնը կ'ըսեն նաեւ ծրագիրը պատրաստող տեսաբանները, — «*ազգը ժամանակաւոր երեւոյթ է*» :

Կ. Մարքս նուազ լաւատես չէր: Ան հարիւր տարի առաջ կը գրէր .— «*Յիսուն տարի ետք կը վերնան մանր ազգերը*» :

Սակայն պատահեցաւ ու կը պատահի նիշդ հակառակը, — բոլոր մանր ազգերը յաջորդաբար անկախութիւն կը ստանան եւ կը կազմեն առանձին պետութիւններ...

Հակառակ այս իրողութեան, ճիշդ կը շարունակուի «*ընդհանրական լեզու*» եւ «*ընդհանրական մշակոյթ*» պարտադրելու:

« Փիլիսոփայական Հարցեր » պարբերականը կը
դրէ .— « Ռուսերէնը , որ ազգային է Ռուսերուն համար
եւ ազգամիջեան է և . Միութեան բոլոր ժողովուրդնե-
րուն համար , զանոնք միացնելով տնտեսական , քաղա-
քական եւ մշակութային գործակցութեան մէջ , կը
ստեղծէ լեզուական նոր ընդհանրականութիւն մը , որ
աւելի լայն է , քան ազգային լեզուն » :

Ռուսերէնին տրուած այս դերը , որ , փաստօրէն ,
լեզուական տիրապետութեան ձգտումն է , նպատակ
ունի հետզհետէ նուազեցնելու եւ ի վերջոյ ջնջելու այն
դերերը , զորս կը կատարեն , ամէն մէկ ժողովուրդի
մէջ , իրենց ազգային լեզուները :

Ռուսերէն լեզուն ոչ միայն միջոց է « ազգամիջեան
ընդհանրութեան » , այլեւ ազգակ մըն է ամէն մէկ ոչ-
ուսու ազգ տանելու դէպի ձուլումի : Այդ ձուլումը կը
փորձուի քարոզչութիւններով : Կը փորձուի լեզուին
հետ ուսու տարրեր ներմուծելով հանրապետութիւններէ
ներս :

Կրթական նոր օրէնքը եւս կը ձգտի նոյն նպատա-
կին : Նախապէս զպրոցներէ ներս ազգային լեզուն
պարտաւորիչ էր , իսկ ուսերէնը՝ ըստ կամս :

Հիմա ուսերէնը թողուած է ծնողներուն ընտրու-
թեան : Այսինքն՝ անոնք պիտի ճշդեն թէ իրենց զաւակ-
ները ուսերէնով ստանան իրենց ուսումը , թէ մայրե-
նի լեզուով . . .

Ինչ կը վերաբերի ուսու տարրին , վերջին վիճակա-
դրութիւնը ցոյց կուտար , թէ հանրապետութիւններու
մէջ Ռուսերու թիւը միշտ կ'աւելնար : « Պրատա » մաս-
նաւոր հրճուանքով մը կ'ըսէր , թէ « ազգային հանրա-
պետութիւնները ամէն տարի ա'լ աւելի բազմազգ կը
դառնան » : Այսինքն՝ հետզհետէ կը պակսին ազգային
մեծամասնութեան տոկոսները : Զուլելու այս ճիղը ,
սակայն , ինչքան ալ ուժ ու միջոց ունենայ իր հետ ,

չի կբնար իրականանալ: Խ. Միութեան մէջ ոչ-ոռւս տարրերու հանդէպ կիրարկուած աստիճանական ձուլումի այս քաղաքականութեան հիմնովին համաձայն են բոլոր Ռուսերը՝ համայնավարէն մինչեւ ծայրայեղ ազգայնականը: Անոր համաձայն են համայնավարները՝ ընթացք տալու եւ իրականացնելու համար իրենց ծրագրին հիմնական կէտերէն մէկը: Անոր համաձայն են, անշուշտ, այն Ռուսերը, որոնք իրբեւ թէ ժողովրդական վարչաձեւ մը կը հետապնդեն, բայց զայն կ'ըմբռնեն «նախկին ոռուսական հայրենիքին սահմաններուն մէջ, ուր ոչ-ոռւս ազգերը մշակութային եւ վարչական իրաւասութիւններ պիտի ունենան»: Անոր համաձայն են մանաւանդ ծայրայեղ ազգայնականները, որոնք ոռուս մեծպետական ծրագիր մը կը հետապնդեն:

Բոլոր Ռուսերու այս միակամութեան եւ ոռուսացման քաղաքականութեան դէմ են, սակայն, Խ. Միութեան բոլոր ոչ-ոռւս ազգերը: Նոյնիսկ ոչ-ոռուս համայնավարները: Այսպէս՝ «Սովետական էստոնիա» կը գրէր (30 Օգոստոս 1961). — «Երբ մէկ կողմէ այս կամ այն հանրապետութեան աշխատաւորները զանգուածօրէն կը տարուին ուրիշ հանրապետութիւններ՝ իրբեւ քէ տնտեսական նպատակներով, նոյն հանրապետութիւնը կը բերուին ուրիշ հանրապետութիւններէ ուրիշ զանգուածներ»:

էստոնական թերթը զուսպ այլ որոշ կերպով կը մատնանշէ կատարուածը: Ան յանդգնութիւնը ունեցած է աւելցնելու «իրբեւ թէ»ն՝ ցոյց տքուած պատճառաբանութիւնը ժխտելու ձգտումով:

Իսկ «Պրաւդա», երեւի պատասխանած ըլլալու համար այդ դժգոհանքներուն, 2 Նոյ. 1961ին կը գրէ. — «Համայնավարութեան կառուցումին լայն ծրագիրը կը պահանջէ ազգերու միջեւ անձնակազմերու տեւական տեղափոխում»:

Այս կարճ պարբերութեան ամէն մէկ բառը ունի իր որոշ դերը: Ի՛նչ է այն «լայն ծրագիրը»: Լայն՝ բոլոր ոչ-ոուս ազգերը... իր մէջ պարփակելու աստիճան: Շատ յստակ է նաեւ «կը պահանջէ»ն: Ուրեմն ոչ թէ առաջադրութիւն մըն է, այլ պահանջ մը՝ «ազգերու միջեւ անձնակազմերու տեւական «տեղափոխումը»: Ինչո՞ւ: Այդ «ինչու»ն բացատրուած չէ: Թէեւ միշտ պատճառարանութիւն մը կը կցուի այդ տեղափոխումներուն:

Աւելի ուշադրաւ է «տեւական»ը: Ուրեմն Խ. Միութեան մէջ ազգերու զանգուածային տեղափոխումը պիտի ըլլայ տեւական...:

Այս բոլորը իրենց հակազդեցութիւնը կ'ունենան ոչ-ոուս ժողովուրդներու վրայ: Նոյնիսկ Տոնի չրջանի քաղաքները, որոնք աւանդօրէն ամէնէն նուիրուած ոչ-ոուս տարրը կազմած են ցարական չրջանին՝ ըլլալով նաեւ ոուս բանակի ամէնէն վստահելի եւ անձնագոհ ուժերը, այժմ դրած են անկախութեան հարցը: Արդէն իսկ կը դրեն ու կ'ը խօսին «քսան միլիոն քաղաքներու անունով»: Արտասահմանի մէջ հրատարակուող իրենց թերթերը կարուկ կերպով կը մերժեն «ոուսական պատկանելիութիւնը»: Անոնք իրենք զիրենք կը նկատեն «քաղաք ազգ» եւ յստակ կերպով դրած են ազազայ «անկախ Քաղաքիստանի» հարցը:

Ոչ միայն ազգայնական ուղին, այլեւ հակառուս տրամադրութիւնը չափազանց շեշտուած է նաեւ Ուկրայնիացիներու, Պելտուսերու, Վրացիներու, Պալթիկեան ժողովուրդներու եւ նոյնիսկ Միջին Ասիոյ իսլամ ժողովուրդներու մօտ:

Մէջբերուած փաստերն ու վկայութիւնները անվիճելի կը դարձնեն այն իրողութիւնը, թէ Խ. Միութեան համայնալար կուսակցութիւնը իր նոր ծրագրին մէջ եւս նոյնութեամբ իւրացուցած է ազգային հարցի

լուծման ձևեր: Եւ, համայնավարութիւն կառուցանելու իր թափին հետ, սկսած է ընթացք տալ «ընդհանրական ժողովուրդ՝ ընդհանրական լեզուով եւ ընդհանրական մշակոյթով» բանաձեւին՝ հիմ ծառայեցնելով «ընդհանրական հայրենիքը»:

Ան միանգամայն յամառ ու հեռուողական քարոզչութեամբ մը կը ջանայ ո՛չ միայն ընդհանրացնել ոռւս լեզուն, այլեւ դայն իւրացնել տալ «իբրեւ միակ միջոցը ժողովուրդներու փոխյարարերութեան եւ համաշխարհային մշակոյթին հետ շփման»:

Նկատելի է, սակայն, որ քա՛նի կը յեղչեղուին գոմասանքները ոռւս լեզուի եւ ոռւս մշակոյթի մասին, եւ քա՛նի կը խօսուի «ընդհանրական հայրենիքի» մասին, ոչ-ոռւս ազգերը այնքա՛ն աւելի կը հակատրամադրուին այդ բոլորին հանդէպ: Նկատելի է, դարձեալ, որ ոչ-ոռւս ազգերու մէջ արդէն իսկ խորացած է հակատրամադրութիւնը ոչ միայն խորհրդային իշխանութեան, այլեւ ոռւս ժողովուրդին դէմ: Որովհետեւ անոնք բոլորն ալ համոզուած են թէ Ռուսը, համայնավար բլլայ թէ ազգայնական, կը ձգտի միեւնոյն նպատակին:

Այդ նպատակը, սակայն, ինչ ուժ ու միջոց ալ ունենայ իր հետ, չի կրնար իրականութիւն դառնալ:

Հայրենիքի սէրը եւ ազգային զգացումը մաս կը կազմեն մարդ կակի էութեան: Ու անոնք չեն փոխարինուիր վարդապետութեամբ մը, որուն հիմքն ու իտէալը նիւթն է, եւ որ կը բխի մարդուն ամէնէն հասարակ մասէն. — որովայնէն...:

ԳԻՆ 1 ՖՐԱՆՔ